

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

Középkor: a héber nyelvészet történetéről

A héber nyelvészet történetéből

A héber nyelvészet születése

Előzmény: nyelvészeti jellegű megjegyzések a rabbinikus irodalomban, valamint a maszoréták tevékenysége, mint „nyelvészet”.

- A héber nyelvészet születésének három forrása:
 - Maszoréták tevékenysége után rögzül a Héber Biblia vokalizált szövege.
 - Arab nyelvészet a 8. századtól.
 - Karaita mozgalommal való polémia a szöveg pontosabb vizsgálatára sarkall, túllépve a bevett, hagyományos értelmezéseken.
- Prototípusa a zsidó irodalmi-szellemi tevékenység mozgatóerőinek:
 - Belső változás, fejlődés hatása.
 - A külvilágbeli új jelenségek hatása, átvétele.
 - Külső vagy belső feszültségekre való reakció.

Tudományos paradigmák

Shneider, Alexander M. "Four stages of a scientific discipline; four types of scientist." *Trends in Biochemical Sciences* 34.5 (2009): 217-223.

- Első korszak: a kutatók új adatokkal, jelenségekkel kezdenek el foglalkozni. (A mi esetünkben: az arab után a héber nyelvvel). Szakszókincs kialakítása a jelenség leírására, de még nem találták meg a téma igazán sikeres kezeléséhez szükséges keretet.
- Második korszak: A sikeres leíráshoz, értelmezéshez szükséges eszköztár, fogalmi rendszer, módszerek kialakítása – egy paradigma születése. (Esetünkben: a három gyökbetűk elmélete.)
- Harmadik korszak: Az új paradigma alkalmazása, a részletek kidolgozása.
- Negyedik korszak: a kialakult tudás továbbadása, egyre kiforrottabb formában, egyre letisztultabb szemléletű tankönyvek születése. Új tudás már nem igazán jön létre, de a megszerzett tudás megemésztése, újragondolása hozzájárulhat új paradigmák létrejöttéhez.

Nyelvészet

(Négy korszak az *Encyclopaedia Judaica* alapján.)

- 1. korszak: „korai próbálkozások” a 10. századig
- 2. korszak: „kreatív korszak” a 11-12. században
- 3. korszak: „elterjedés” a 12. század közepétől a 13. század közepéig
- 4. korszak: „megnyugvás” a 16. század közepéig

Nyelvészet: egy tudományos paradigma születése

(Négy korszak az *Encyclopaedia Judaica* alapján.)

1. korszak: „korai próbálkozások” a 10. század

1a: Arabul, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában:

pl. Szaadja gáon (*Agron* – szótár, *Kutub al-Lugha* – nyelvtan, stb.).

Héber-arab-arámi összehasonlítások. Karaita nyelvészek és a velük való polémia hatása a rabbanita nyelvészetre. Arabul íródott művek, és ha nem fordítják le héberre, akkor később kis hatás, a 19. századi újrafelfedezésig többségük feledésbe merült.

1b: Később Spanyolországban, héberül: Menahem ibn Szaruq: *Maḥberet* (első teljes héberül írt bibliai héber és arámi szótár → hatás az arab világon kívül is, pl. Rasi; Dunas ben Labrat kritikája, és a tanítványok között viták alapja).

Dunas ben Labrat (10. sz., Fezből érkezik Córdobába): M. ibn Szaruq tanítványa, titkára-munkatársa és kritikusa: 180-200 tételt kritizál a *Maḥberet*ből, amelyek a Biblia értelmezését, sőt helyenként a halakhát is érintik.

Nyelvészet: egy tudományos paradigma születése

(Négy korszak az *Encyclopaedia Judaica* alapján.) 1. korszak: „korai próbálkozások” a 10. századig

2. korszak: „kreatív korszak” a 11-12. században

Fordulat: Juda b. David Hajjúdzs (10. sz. második fele, Fezben született, Córdobában élt, Menahem ibn Szaruq tanítványa, 1000. körül, arabul alkotott): az arabra a 8. század óta már alkalmazott három gyökbetűs gyökök elméletét alkalmazza a héberre is.

Jona ibn Dzsanáħ és Sámuel Hanagid vitája, majd mások: a három gyökbetűs paradigma részleteinek a kicsiszolása Spanyolországban.

3. korszak: „elterjedés” a 12. század közepétől a 13. század közepéig

Fordulat: 1148: spanyolországi tudósok kiáramlása (Provence, Itália, Észak-Afrika)

Abraham ibn Ezra, Joszeif Kimħi, stb. nyelvészeti tevékenysége.

Hajjúdzs és Ibn Dzsanáħ arabul íródott nyelvészeti munkáit lefordítják héberre (Abraham ibn Ezra, Judaibn Tibbon): askenázi világba is eljut a 3-gyökbetűs paradigma.

Nyelvészet: egy tudományos paradigma születése

(Négy korszak az *Encyclopaedia Judaica* alapján.) 1. korszak: „korai próbálkozások” a 10. századig

2. korszak: „kreatív korszak” a 11-12. században

3. korszak: „elterjedés” a 12. század közepétől a 13. század közepéig

4. korszak: „megnyugvás” a 16. század közepéig

Fordulat: David Kimhi (RaDaK, kb. 1160-kb. 1235): nyelvész és bibliakommentátor Narbonne-ban (Provence). *Mikhlol* c. műve a következő korszak meghatározó műve lesz.

1. *Ḥeleq ha-Dikduk* = “*Mikhlol*”: nyelvtan,
2. *Ḥeleq ha-Injan* = *Széfer ha-sorasim*: szótár).

Sokan mások...

Elija (Bahur) Levita (1468/9-1549): Németországból Itáliába, héber nyelvészet + a jiddis nyelvészet alapjainak a lefektetése, a keresztény hebraisták forrása.

Nyelvészet a reneszánsz óta

- Keresztény hebraisták a reneszánsz idején (Johann Reuchlin, stb.).
- Sémi nyelvészet a 17. századtól, történeti-összehasonlító nyelvészet...
Leíró bibliai héber nyelvészet klasszikusai (*Gesenius*, stb.).
- 20. század: zsidó [származású] nyelvészek a strukturalizmus (Sapir, Bloomfield, Harris...), a generatív nyelvészet (Chomsky, Halle...), a szociolingvisztika (Max és Uriel Weinreich...) megalapozói között.
- Több koraújkorai és újkorai rabbi (pszeudo-)nyelvészeti érdeklődése leginkább a bibliai exegézishez kapcsolódik (pl. David Luzzatto, Samson Raphael Hirsch, stb.). Más rabbik nem értékelik a nyelvészetet.

Nyelvészet a középkorban: a filológia segédeszköze

Körülmetél vagy körülmetéltetik?

- Gen. 17: Ábrahám körülmetélése:
- Legtöbbször *niphal*, azaz passzív alak:
Ábrahám körülmetéltetik, bár nem tudjuk, ki által.
- Gen. 17,23, *vajjāmōl* : qal, azaz aktív alak:
Ábrahám körülmetéli a háztatásában lévő férfiakat.
- A [m] és a [l] közös minden alakban – tehát ez a `körülmetélni' ige gyöke.
Hol van [n] az [m] előtt, hol pedig nincs: miért?
 - A passzív *niphal* ige törzs [n]-je, amely hajlamos a gyökbe asszimilálódni?
 - A gyökhöz tartozik, amely hajlamos a következő gyökbe asszimilálódni?

Gen. 17:11 pontos JELENTÉSE az igealak elemzésétől függ וְנִמְלֹתֶם אֶת בָּשָׂר עַרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

- וְנִמְלֹתֶם *u-nəmaltem* – mai standard bibliai héber nyelvtanok szerint *niphal perfectum* (‘ÉS KÖRÜL LESZTEK METÉLVE ELŐBŐRÖTÖK HÚSÁ[NÁL]...’) a *m.w.l.* gyökből.
- De *m.w.l. niphal perfectum* standard alakja וְנִמְוֹלֹתֶם *u-nəməlotem* lenne.
- Gesenius-Kautzsch-Cowley (67dd, p. 183): kettős csavar, mert „as if from *m.l.l.*, not *m.w.l.*” + azon belül is rendhagyó „neglect of the strengthening in aramaizing forms” (amely „occurs elsewhere tolerably often”).
- Az igének van már tárgya a mondatban (*et bəšar ʔrlathem* ‘az előbőrötök húsát’), tehát ha passzív jelentésű *niphal* igealakként értelmeznénk, akkor feleslegesen lenne két tárgya.
- Miért ne lehetne tehát *qal perfectum* a *n.m.l.* gyökből?
Teljesen szabályos alak és aktív jelentés (‘ÉS KÖRÜLMETÉLITEK ELŐBŐRÖTÖK HÚSÁT...’).

Gen. 17:11

וְנִמְלְתֶם אֶת בֶּשֶׂר עֲרֻלְתְּכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

• רש"י: ונמלתם - כמו ומלתם והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כגון נ' של נושך ונ' של נושא. ונמלתם, כמו ונשאתם. אבל ימול לשון יפעל כמו יעשה, יאכל:

- Rasi: *u-nəmaltem*: mintha *umaltem* lenne, és a *nun* betű többlet a gyökhöz (*jeszod*) képest, amely alkalmanként leesik, mint a *nosekh nun-ja*, és a *nosze nun-ja*. *U-nəmaltem* olyan, mint az *u-nəszátem* alak. De a *jimol* alak egy *niphal imperfectum* (*jippael*) alak, mint a *jeasze* és a *jeakhel*.

Gen. 17:11

וּנְמַלְתֶּם אֶת בֶּשֶׂר עֲרֻלְתְּכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

• אבן עזרא: ונמלתם כמו ושמרתם, והנו"ן שרש, וכן לא ידון רוחי (ברא' ו, ג) עם נדנה (דניאל ז, טו):

• אבן עזרא בראשית שיטה אחרת: המול לכם להמול לכם - והוא שם הפועל מבנין נפעל. ויש אומרים שהוא מגזרת 'נמל' כי שנים שרשים הם: כאשר הם נמולים (ברא' לד, כב), כי מולים היו (יהושע ה, ה):

• רד"ק: המול - מקור מבנין נפעל. כלומר יהיה נמול לכם כל זכר; שרשו נמל, והוא בשקל כהנדף עשן (תהלים ס"ח) ולפי דעתי שמלת כהנדף שם כמו שכתבתי בספר מכלל, יהיה גם כן המול שם בתוספת ה"א ובתשלומו הנמל כשקל בהנדף או שרשו מול בשקל גרן:

- Ibn Ezra egyértelműen Rasival vitatkozik, mert ugyanazt a mondatszerkezetet veszi át, de átírja:
 „*u-nəmaltem*: mint az *u-šəmartem*, és benne a *nun* betű a gyök része.”
- Rasi: nem szükséges három gyökbetű, tehát ami hol van, hol nincs, az nem része az alapjelentést hordozó gyöknek.
vs. Abraham Ibn Ezra és David Kimchi: kötelező a három gyökbetű, még ha az néha nem is jelenik meg.
- A szakszókincs fejlődése:
 - Rasi: *jeszod* (‘alap’) vs. Ibn Ezra, RaDaK: *sores* (‘gyök[ér]’)
 - Rasi: *jippael* (niphāl imperfectum) vs. Ibn Ezra, RaDaK: *niphāl*
 - Ibn Ezra: *sem ha-poal* (‘infinitivus’) vs. RaDaK: *makor* (‘infinitivus’)
- Mindenki analógiákat keres: más igék, ill. ugyanezen ige más alakjai.

Viszlát jövő héten!